

قلمرو محتوا در فعالیت‌های زبان آموزی

فریده عصاره

کلیدواژه‌ها: زبان آموزی، ساخت‌های زبانی، واژگان پایه.

اشاره

آنچه در این مقاله به آن پرداخته شده است محتوای فعالیت‌های زبان آموزی در مناطق دو زبانه است و عناصری از قبیل واژه‌ها، ساخت‌های زبانی و کارکردهای زبانی را مورد بررسی قرار می‌دهد. به طور جزئی‌تر، درباره قلمرو واژگان، چگونگی آموزش واژه‌های جدید به کمک واژه‌های آشنا، چگونگی ارایه ساخت‌های زبانی و کارکردها در هر فعالیت و نحوه آموزش این عناصر زبانی به کودکانی که زبان مادریشان فارسی است، گسترش دایره زبانی کودکان و استغناء دانش و مهارت زبانی آن‌ها نیز توجه شده است. در یک فعالیت آموزشی یا واحد یادگیری، چارچوب محتوای زبان آموزی از مجموعه‌ای واژگان، ساختارهای زبانی و کارکردهای زبانی تشکیل می‌شود که قبل از تدوین، متناسب با موضوع آن‌ها انتخاب می‌شوند که به معرفی هر کدام از این عناصر می‌پردازیم:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. انتخاب واژگان

قلب هر زبانی واژگان آن است. سه مقولهٔ واژگانی در هر فعالیت آموزشی یا واحد یادگیری مدنظر قرار می‌گیرد، از قبیل واژگان پایه، واژگان مشترک گویش محلی با زبان فارسی، واژگان انتخابی از کتاب‌های پایهٔ اول و واژه‌های جدید که هر کدام مرتبط با موضوع فعالیت یا واحد یادگیری در نظر گرفته می‌شود. بدیهی است که در تولید فعالیت و یا به هنگام اجرای آموزشی آن توجه به تلفظ صحیح واژه‌ها از واجبات است.

(الف) واژگان پایه:

منظور واژگانی است که برای کودک آشناست. کودک مفهوم آن‌ها را در ذهن دارد. آن‌ها را می‌فهمد و در بسیاری مواقع به کار می‌بندد. کودکان مناطق دوزبانه ممکن است برای این مفاهیم معادل‌های دیگری داشته باشند یا با گویش محلی، آن‌ها را تلفظ کنند. به هر حال، چون مفهوم این کلمات را در ذهن دارند، آن را جزء واژه‌های پایهٔ کودک قلمداد می‌کنیم.

اسم: آب، خانه، گل، درخت، کتاب، دفتر، کیف، دختر، پسر و...
فعل: دید، دوید، رفت، آمد، خوردن، آمدن، نشستن، دادن، صحبت کردن، برد، شست و...
صفت: بزرگ، کوچک، قشنگ، زشت، زیاده‌تر، کم‌تر، قوی، ضعیف و...

ضمیر: آن، این، آن‌جا، این‌جا، من، تو، خودم، خودش، همه و...
قید: امروز، دیروز، زیر، رو، بالا، پایین، آهسته، تند، گرم، سرد و...

(ب) واژه‌های مشترک

منظور از واژه‌های مشترک واژگانی است که بین گویش محلی کودک و زبان فارسی مشترک است. این دو گروه واژه، بستری فراهم می‌کند تا آموزش برای واژگان جدید، ساخت‌ها و کارکردها آسان شود.

(پ) واژه‌های کتاب‌های درسی پایهٔ اول

برای آماده کردن کودکان برای پایه اول دبستان؛ به‌ویژه در دورهٔ یک‌ماههٔ آمادگی؛ خوبست که واژه‌هایی را از میان کتاب‌های علوم، ریاضی و بخوانیم در ارتباط با موضوع فعالیت آموزشی یا واحد یادگیری انتخاب کنیم.

(ت) واژه‌های جدید

واژه‌هایی هستند که کودک مفهوم آن را در ذهن ندارد و تازه با آن‌ها مواجه شده است. معمولاً واژه‌های جدید به کمک واژه‌های آشنا، واژه‌های پایه و مشترک در یک متن آشنا، آموزش داده می‌شود. برخی از واژه‌های کتاب‌های پایهٔ اول ممکن است جدید باشد.

واژه‌های جدید نه تنها باید در مراحل مختلف فعالیت گنجانده شود، بلکه لازم است در فعالیت‌های بعدی نیز تکرار شود.

۲. انتخاب ساخت‌های زبانی

ساخت‌های زبانی با قواعد زبانی یا قواعد دستوری از مواردی هم‌چون زمان افعال گذشته، حال، آینده و... وجه افعال (جملهٔ خبری، امری، پرسشی، التزامی، شرطی)، انواع جمله (ساده، مرکب)، ترتیب صفت و موصوف و مضاف و مضاف‌الیه در جمله‌های فارسی، لحن و آهنگ درست در بیان انواع جمله‌ها و موارد بی‌شمار دیگر تشکیل شده‌اند.

جامسکی، زبان‌شناس برجسته، معتقد است که: «کسی می‌تواند ادعان کند زبانی را می‌داند که دستور آن را بداند.»^۲ البته منظور وی

این نیست که شخص باید به طور آگاهانه دربارهٔ آن زبان بداند یا نقش دستوری کلمه‌ها را در جمله بداند. مثلاً در جملهٔ «علی دیروز به مدرسه رفت.» منظور این نیست که کودک به ما بگوید علی فاعل و رفت فعل است، بلکه باید بتواند جمله‌هایی را تشخیص دهد که از نظر دستوری درست نیستند و جمله‌های دستوری صحیح را استفاده کند. همان‌گونه که کودک به هنگام فراگیری زبان مادری خود به خود چنین قابلیت‌هایی را کسب می‌کند.

کودک در صورتی به چنین توانی دست می‌یابد که به‌طور غیرمستقیم و در روند آموزشی در معرض آن‌ها قرار بگیرد، مثلاً زمان مضارع التزامی را به تکرار در یک متن شنیداری، مانند قصه زیر بشنود:

«تزدیک ظهر بود. مادر چادرش را سرش کرد تا بیرون برود. چون او به خیاطی پارچه داده بود تا برای علی و زهرا لباس بدوزد. حالا باید خیاطی برود تا لباس‌های آماده را بگیرد. علی و زهرا گفتند: مامان جان شما سرما خورده‌ای، استراحت کن.»^۳

این جمله‌ها که بخشی از یک قصه است زمان مضارع التزامی را در جمله‌هایی مانند بیرون برود تا برای علی و زهرا لباس بدوزد. حالا باید خیاطی برود تا لباس‌های آماده را بگیرد» نشان می‌دهد. در تکرار چنین جمله‌هایی است که کودک یاد می‌گیرد چنین زمانی را در جمله‌های خود درست به کار گیرد.»

چند سؤال از درون این متن کمک می‌کند تا افعال مضارع التزامی را برای کودکان بیان کند. مانند:

- مادر چادرش را سرش کرد تا...

- مادر علی و زهرا، چرا به خیاطی پارچه داده بود؟

این عناصر دستوری باید بر مبنای سطح شناختی و زبانی کودکان انتخاب شود. به این صورت که در ابتدای آموزش، ساخت‌های ساده‌تر و پرکاربردتر در محتوا ارائه شود تا ساخت‌هایی که کم‌کاربردترند یا پیچیدگی معنایی یا ساختمانی دارند. برای مثال: فعل ماضی ساده و جمله‌های ساده، تعداد واژه‌های کم‌تری دارند، از ساخت‌های پرکاربرد

● سه مقولهٔ واژگان در هر فعالیت آموزشی یا واحد یادگیری مدنظر قرار می‌گیرد، از قبیل واژگان پایه، واژگان مشترک گویش محلی با زبان فارسی، واژگان انتخابی از کتاب‌های پایهٔ اول و واژه‌های جدید

در زبان فارسی است. مثل جمله‌هایی که از ترکیب نقش‌های فاعل + مفعول + فعل ساخته می‌شوند. زیرا این ساخت‌ها پیش‌نیاز جملات مرکب و طولانی‌تر است و تا فرد در آن تسلط لازم را کسب نکند، نمی‌تواند جملات مرکب بسازد.

در نظر داشته باشید که ساخت‌ها براساس موضوع و اهداف واحد یادگیری و فعالیت انتخاب شود. چنان‌چه موضوع یادگیری «خانه» است، مضارع اخباری را در جمله‌هایی مانند: «صبح از خواب بیدار می‌شوم»، «صبحانه می‌خورم»، «ورزش می‌کنم»، «بازی می‌کنم» می‌توان آورد.

۳. کارکردهای زبان فارسی

آموزش کارکردهای مختلف زبان نه تنها شیوه‌ای مناسب برای آموزش زبان دوم است، بلکه می‌توان از آن‌ها هم‌چون مهارت‌های زندگی نیز یاد کرد و به کودکان فارسی زبان هم یاد داد.

کارکردها مجموعه‌ای از کنش‌ها و رفتارهای زبانی است که انتظار می‌رود کودک به کمک دو عنصر زبانی، انتخاب واژگان و انتخاب ساخت‌های زبانی، بتواند در موقعیت‌های واقعی ارتباط به کار گیرد. چرا که باعث می‌شود کاربرد زبان را در مواجهه با موقعیت‌های متفاوت زندگی بیاموزد.

به زبان ساده، کارکردها را می‌توان رخدادهایی دانست که هر یک از ما در

طول زندگی روزانه خود پیوسته با آن مواجه می‌شویم. رخدادهایی همانند سلام و احوالپرسی، خداحافظی، تعارف کردن، تقاضا کردن، پذیرش دعوت و یا رد آن، توصیف کردن یک شیء، یک شخص یا پدیده‌ای طبیعی، بروز احساسات مختلف مانند احساس دوست‌داشتن، خوشحالی، ناراحتی، تنفر و... یا شکایت کردن از کسی، آدرس پرسیدن، آدرس دادن و بسیاری کارکردهای دیگر. در هر کدام از این کارکردها می‌توان ساخت‌ها و جمله‌های زبانی متناسب را با دنیای کودک به کار برد.

لازم به یادآوری است که در هر واحد یادگیری به آموزش کارکردهای محدود اکتفا کنید. در هر فعالیت یک کارکرد کافی است مثل وقتی که آموزش کارکرد سلام و احوالپرسی را در ابتدا و در فعالیت بعدی، کارکرد معذرت‌خواهی را تمرین می‌کنیم ممکن است فعالیتی قابلیت یا گنجایش کارکردی را نداشته باشد از این‌رو نیازی نیست که خود را ملزم به آن کنیم.

گنجاندن و آموزش چند کارکرد همراه با هم در یک فعالیت باعث می‌شود که از پرداختن به جنبه‌های مختلف آن غافل

شویم. برای آموزش یک کارکرد، جملات و گفت‌وگوهای احتمالی آن کارکرد (رخداد) را با توجه به موضوع، مخاطب و موقعیت مورد نظر در فعالیت بیاوریم.

مثلاً برای کارکرد تقاضا در موقعیت کلاس و هم‌کلاسی: «میشه مدادتو به من بدی؟» و «مدادتو به من بده زود بهت برمی‌گردونم...»

یا برای کارکرد سلام و احوالپرسی با یکی از دوستان صمیمی: «سلام، چه‌طوری؟ خوبی؟ چه خبر؟ این طرفا» اما با کسی که صمیمی نیستیم و از لحاظ اجتماعی از ما بالاتر است، می‌گوییم: «سلام، خوب هستید؟ وقت شما به خیر.»

بی‌نوشت

1. Basic vocabulary

۲. نیل اسمیت، زبان‌شناسی نوین، ترجمه علی اشرف صادقی و دیگران، آگاه، ۱۳۶۷.
۳. نوشته کبرا بابایی
۴. کارکرد تقاضا یا درخواست نیز یکی از رخدادهای پرکاربرد در زندگی روزمره ما است که در تعامل و در موقعیت‌های مختلف اتفاق می‌افتد، این ساخت زبانی در موقعیت کلاس رخ می‌دهد. کارکرد تقاضا در بسیاری موقعیت‌های دیگر نیز می‌آید و ساخت‌های زبانی متناسب با خود را دارد. مثلاً در موقعیت خانه (سر سفره) «تو بشقابم غذا می‌زاری؟» یا «امامان گشتمه. غذا می‌خوام» و غیره.

